

การขับเคลื่อนการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา
ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์จังหวัดชัยนาท*
BUDDHISM AFFAIRS REFORM DRIVING MECHANISM FOR BUDDHISM
DISSEMINATION OF BUDDHIST MONKS, CHAINAT PROVINCE

พระธงชัย ธมมาโร, พระเมธีธรรมาจารย์ (ประสาร จันทสาโร), พระมหานิกธ ฐานุตตโร
PhraThongchai Dhammaro, Phrametidhammajan (Prasam Chanthasaro), Phramaha Nigom Thanuttaro

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author E-mail: parksooae3639@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยฉบับนี้เป็นการวิจัยเพื่อสนับสนุนแผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาตามนโยบายของคณะสงฆ์ไทย ใช้ระเบียบวิจัยแบบผสานวิธี โดยเริ่มสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 24 รูป/คน เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์จังหวัดชัยนาท เก็บข้อมูลจากด้วยแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้างและการสนทนากลุ่มเพื่อศึกษากระบวนการขับเคลื่อนการปฏิรูป วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการพรรณนาความและยืนยันความสอดคล้องของกระบวนการด้วยการวิจัยเชิงปริมาณ จากแบบสอบถามจากกลุ่มตัวอย่าง 328 รูป วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการวิจัยพบว่า 1. การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดชัยนาทใช้วิธีการเทศน์และดำเนินกิจกรรมในโอกาสต่างๆ เช่น งานบุญ งานบวช การสอนศีลธรรมในโรงเรียน และโครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 2. แผนงานส่งเสริมการขับเคลื่อน มี 10 แผนงาน คือ 1) สร้างพระสงฆ์ต้นแบบ 2) สร้างศาสนาทายาท 3) สร้างเครือข่าย การดำเนินงาน 4) การเผยแผ่ทางสื่อออนไลน์ 5) สร้างวิทยากรด้านศาสนพิธีในชุมชน 6) ส่งเสริมให้วัดเป็นแหล่งเรียนรู้กิจกรรมและประเพณีท้องถิ่น 7) ส่งเสริมการอบรมพระนักเทศน์ต้นแบบ 8) เพิ่มศักยภาพพระสงฆ์ 9) เสริมสร้างวัดให้มีสื่อเทคโนโลยีที่ทันสมัย 10) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมเครือข่ายในท้องถิ่น 3. การขับเคลื่อนการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาทุกแผนงานต้องมีการบริหารจัดการเชิงคุณภาพ PDCA ตามขั้นตอน คือ มีการวางแผนงานให้ชัดเจน ปฏิบัติตามแผนที่วางไว้ มีการตรวจสอบ กำกับติดตาม ปรับปรุงแก้ไข การปฏิบัติการอยู่ทุกระยะ 4. กระบวนการขับเคลื่อนการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาด้านการเผยแผ่ ของคณะสงฆ์จังหวัดชัยนาทได้รับความเห็นชอบว่ามีความเหมาะสม โดยรวมอยู่ในระดับมาก

คำสำคัญ: การขับเคลื่อนการปฏิรูป; กิจการพระพุทธศาสนา; การเผยแผ่พระพุทธศาสนา

* Received March 20, 2020; Revised March 30, 2020; Accepted March 31, 2020

Abstract

This research was conducted with objectives support the Buddhism affairs reform policy of the Sangha Supreme Council of Thailand, applying the mixed methods research: The qualitative research collected data from document and 24 key informants with structured in-depth-interview form about the general condition and problems of Buddhism dissemination of monks in Chainat Province. Also data were collected from participants in focus group discussion about the Buddhist affairs reform driving mechanism. Data were analyzed by descriptive interpretation. The quantitative research collected data from 328 samples who were monks in Chainat Province with questionnaires to confirm the component and process of Buddhism reform driving mechanism. Findings were as follows: 1. The general condition of Buddhism dissemination in Chainat Province were that the methods used were preaching and setting up Buddhist activities such as merit making, teaching morality in schools, summer ordination and five precept observing village project. 2. The components of work-plan for driving Buddhism Affairs Reform on Buddhism dissemination in Chainat Province were of 10 plans: 1) model monks creation; 2) religious inheritors; 3) networking; 4) online media dissemination adding; 5) community religious master of ceremony training; 6) monasteries as the centers for activities and folk culture learning; 7) model preaching monks; 8) monks potentials creation; 9) monasteries with modern technology and 10) community participatory network creation. 3. There must be plan implementation and evaluation by Deming management method PDCA: Having a clear plan, following the plan, monitoring, improving operation at every stage. 4. Sangha's opinions agreed with the components and process on Buddhism dissemination by overall were at high level.

Keywords: Mechanism Driving; Reform Buddhism Affairs Regarding; Propagation of Buddhism

บทนำ

นโยบายปฏิรูปประเทศไทย 4.0 ของรัฐบาล ต้องการให้เกิดการปฏิรูปขึ้นในทุกองค์กร ไม่เว้นแม้กระทั่งวงการพระพุทธศาสนา ที่ต้องอาศัยพระภิกษุ สามเณร ซึ่งได้รับการยกย่องนับถือว่า “เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ดังนั้นคณะสงฆ์ไทย โดยมหาเถรสมาคม เห็นชอบให้มีการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา โดยเริ่มมาตั้งแต่วันที่ 14 กรกฎาคม 2558 ซึ่งคณะรัฐมนตรี (ครม.) มีมติเห็นชอบแผนการดำเนินงานของพระสงฆ์ 6 ด้าน + 1 ด้าน ตามที่สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (พศ.) เสนอคณะสงฆ์ได้มุ่งมั่นที่จะพัฒนาปรับปรุงกิจการพระพุทธศาสนา ให้ก้าวไปในเชิงรุกให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงของโลก จึงนำพันธกิจ 6 ด้าน ของพระสงฆ์เป็นตัวตั้ง คือ 1) การปกครองคณะสงฆ์ 2) การศาสนศึกษา 3) การศึกษาสงเคราะห์ 4) การด้านเผยแผ่ 5) การสาธารณูปการ 6) การสาธารณสงเคราะห์ ผนวกกับอีก 1 งาน คือ การพัฒนาพุทธมณฑลให้เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาแห่งโลก (กรกต ชาบัณฺฑิต, 2562) ทั้งนี้มหาเถรสมาคม (มส.) อาศัยอำนาจตามมาตรา 19 แห่ง พ.ร.บ. คณะสงฆ์ 2505 แก้ไข 2535 แต่งตั้งคณะทำงานทั้ง 6 ด้าน มารับผิดชอบในงานแต่ละด้าน (พระราชวรมนูญ, 2561) การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา จะช่วยเสริมสร้างศรัทธาประชาชนที่มีต่อพระพุทธศาสนาให้เข้มแข็งมากขึ้น เนื่องจากพระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนชาวไทยและยังส่งผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมืองโดยรวมอีกด้วย การใช้กลไกของรัฐในการเผยแผ่และปลูกฝังความเชื่อและศีลธรรมทางศาสนาในแต่ละสมัยแต่ละยุคสมัยอาจแตกต่างกันไป บางรัฐที่เป็น “รัฐศาสนา” (เช่น รัฐอิสลาม) ก็สามารถใช้กลไกของรัฐทุกระดับในการเผยแผ่และปลูกฝังศีลธรรม ตั้งแต่การออกกฎหมาย นโยบายและการจัดการศึกษา หรือแนวทางการพัฒนาประเทศโดยทั่วไปจะต้องเป็นไปเพื่อส่งเสริมหรือไม่ทำลายหลักความเชื่อและศีลธรรมทางศาสนาแห่งรัฐ (สุรพศ ทวีศักดิ์, 2553)

แผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา ได้กำหนดทิศทางการพัฒนางานพระสงฆ์อย่างเป็นระบบ ให้เกิดประสิทธิภาพ ก้าวทันต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี และสอดคล้องกับภาระงาน 6 ด้านของ พระสงฆ์ เป็นแม่บท ให้พระสงฆ์ระดับจังหวัด ระดับอำเภอ ระดับตำบล และระดับวัด นำไปใช้เป็นแนวทางปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาในระดับจังหวัดไปพร้อมกับแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี การที่จะขับเคลื่อน แผนปฏิรูปให้สำเร็จได้นั้น ต้อง พระสงฆ์ นั่นคือต้อง "ปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา เพื่อพระสงฆ์ โดยพระสงฆ์" เพราะ "การปฏิรูป คือ ทางเลือกและทางรอด" "เอกายโน อัย มคโค วิรุฬโห พุทธสาสน" (พระราชวรมนูญ, 2560) เป้าหมายของการปฏิรูปครั้งนี้เพื่อสร้างความเข้มแข็งมั่นคงขององค์กรศาสนา โดยส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพ พระภิกษุสงฆ์ ให้เป็นศาสนบุคคลที่พึงประสงค์ เพื่อความมั่นคงสถาพรของ

พระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาประจำชาติไทย และเป็นสมบัติของปวงชนชาวไทยตั้งแต่บรรพกาล ซึ่งเป็นสถาบันหลักของประเทศไทย เป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน จึงต้องศึกษาการขับเคลื่อนการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาด้านการเผยแผ่ของพระสงฆ์จังหวัดชัยนาท เพื่อปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาด้านการเผยแผ่ของจังหวัดชัยนาท ให้สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ยุทธศาสตร์กิจการพระสงฆ์ 20 ปี และการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนของพุทธบริษัท เพื่อไปด้วยกันอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์จังหวัดชัยนาท
2. เพื่อศึกษาปัจจัยองค์ประกอบของการขับเคลื่อนการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาด้านการเผยแผ่ของพระสงฆ์จังหวัดชัยนาท
3. เพื่อนำเสนอกระบวนการขับเคลื่อนการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาด้านการเผยแผ่ของพระสงฆ์จังหวัดชัยนาท

วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบการวิจัย เป็นแบบผสมวิธี (Mixed Methods Research) ได้แก่ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร (Documentary Research) และแนวคิดเกี่ยวกับงานวิจัย การเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) และการวิจัยเชิงปริมาณโดยการแจกแบบสอบถาม (Survey Research)

ประชากรกลุ่มตัวอย่าง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) มี 4 กลุ่ม คือ 1) พระสังฆาธิการ 4 รูป 2) ข้าราชการสำนักงานพระพุทธศาสนา 4 คน 3) ประชาชน 6 คน 4) นักวิชาการ 10 คน รวมทั้งสิ้น 24 รูป/คน การสนทนาเฉพาะกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ (Focus Group Discussion) จำนวน 12 รูป/คน โดยเลือกแบบเจาะจง วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนาเรียบเรียงและจำแนกอย่างเป็นระบบ

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การขับเคลื่อนการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาด้านการเผยแผ่ของพระสงฆ์จังหวัดชัยนาท” สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. สภาพทั่วไปของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์จังหวัดชัยนาท

ในปัจจุบันถือ เป็นการสร้างความมั่นคงด้านพระพุทธศาสนา ส่วนใหญ่ใช้ หลักและวิธีการเดิม ๆ คือการเทศน์ในโอกาสต่าง ๆ เช่น งานบุญ งานบวช งานศพ การเผยแผ่สำหรับเด็กและเยาวชน โดยการสอนศีลธรรมในโรงเรียน หรือกิจกรรม เช่น โครงการหมู่บ้านศีล 5 โครงการบรรพชาภาคฤดูร้อน ประเพณี และพิธีกรรมต่าง ๆ

1.1 กระบวนการบริหารจัดการภายในวัด ไม่เป็นรูปธรรมที่เป็นระบบอย่างเด่นชัด เช่น การให้พระที่มีความรู้ความสามารถไปสอนในโรงเรียน ให้พระมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดและชุมชน มีการสอดแทรก หลักธรรมในการเทศน์ทุกครั้งเพราะปัจจุบันประชาชนนิยมเข้าวัด เช่น ช่วงเทศกาลต่าง ๆ ขึ้นปีใหม่ เข้าพรรษา ออกพรรษา วันสงกรานต์ สำหรับการบวชและอุปสมบทพระภิกษุสามเณรในแต่ละวัด พระสงฆ์จะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันทำหน้าที่ พระที่มาบวชเป็นการบวชเพื่อศึกษาพระธรรม มากกว่าบวชเพื่อเข้ามาอยู่ประจำวัดสรุปได้ว่า พระสงฆ์จังหวัดชัยนาท เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของคนในชุมชน

1.2 ด้านพัฒนาองค์กรแห่งการเรียนรู้เชิงพุทธ พระสงฆ์จังหวัดชัยนาท มีบทบาทในการเทศน์ เนื่องในโอกาสต่าง ๆ ให้ ลด ละ เลิก อบายมุขต่าง ๆ ชี้แนะประชาชนให้ประพฤติปฏิบัติให้อยู่ ในกรอบของศีลธรรม เพื่อประโยชน์สุขของชาวบ้านและชุมชน ในการใช้ชีวิตอย่างพอเพียง ให้กินอยู่ได้ ใช้เงินเป็น มีการเก็บออมบ้าง ส่งเสริมให้วัดเป็นแหล่งเรียนรู้ในการประกอบอาชีพเสริม ช่วยประชาชนประหยัดค่าใช้จ่าย เช่น การยืมของใช้ในวัด ค่าบริการ ทำบุญตามศรัทธาไม่ได้กะเกณฑ์

1.3 ด้านทรัพยากรในการขับเคลื่อนกิจการพระพุทธศาสนา วัดมีสถานที่เพียงพอต่อการจัดกิจกรรม เพื่อส่งเสริมขนบธรรมเนียม ประเพณีต่าง ๆ เช่น วันสงกรานต์ วัดจะมีการทำบุญ การละเล่น และมหรสพต่าง ๆ จัดขึ้นภายในวัด จำนวนพระสงฆ์บางวัดอาจจะน้อย บทบาทของพระสงฆ์จึงต้องเปลี่ยนแปลงไป เพื่อให้ตอบสนองต่อกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคม วัดให้แหล่งเรียนรู้ เช่น พันธุ์ไม้ต่าง ๆ เพียงพอให้นักเรียนได้ศึกษา วัดมีหนังสือบ้าง แต่ยังไม่เป็นห้องสมุด หรือยังไม่มีการจัดหนังสือให้เป็นหมวดหมู่ สำหรับนักเรียนและประชาชนทั่วไปได้ศึกษาเรียนรู้ได้ พระนักเทศน์ของจังหวัดชัยนาทยังไม่เด่นชัด วัดส่วนใหญ่ขาดงบประมาณในการบูรณะซ่อมแซมวัด ต้องรอกฐินจากพุทธศาสนิกชน

2. การขับเคลื่อนการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาด้านการเผยแผ่ของพระสงฆ์จังหวัดชัยนาท

พระสงฆ์จังหวัดชัยนาท เห็นว่าองค์ประกอบการขับเคลื่อนการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาด้านการเผยแผ่ ที่ควรพัฒนา โดยรวม อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=4.14$) โดยด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงที่สุด ได้แก่ การยกระดับกระบวนการบริหารจัดการภายใน ($\bar{X}=4.20$) รองลงมาได้แก่ ทรัพยากรในการขับเคลื่อนกิจการพระพุทธศาสนา ($\bar{X}=4.17$) และการสร้างความมั่นคงด้านพระพุทธศาสนา ($\bar{X}=4.16$) และด้านที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด คือ การพัฒนาองค์กรแห่งการเรียนรู้เชิงพุทธ ($\bar{X}=4.05$)

การสร้างความมั่นคงด้านพระพุทธศาสนา เน้นความสำคัญไปที่ การจัดหน่วยงานรองรับเพื่อสนับสนุน การจัดกิจกรรมการเผยแผ่ ($\bar{X}=4.40$) เป็นลำดับแรก รองลงมาคือ การกำหนดขอบข่ายหลักเกณฑ์การวางแผนกำลังคนในการเผยแผ่ และ วางแผนการพัฒนาบุคลากรด้านการเผยแผ่ ในการอบรม ให้ความรู้ เพิ่มทักษะ ประสบการณ์ ($\bar{X}=3.93$)

การยกระดับกระบวนการบริหารจัดการภายใน เน้นความสำคัญที่ การเตรียมความพร้อมของบุคลากรเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ($\bar{X}=4.29$) เป็นลำดับแรก รองลงมาได้แก่ “การกระตุ้นให้ประชาชนและข้าราชการตระหนักรู้ถึงปัญหาการเผยแผ่ หลักธรรมคำสอนที่ไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้ ($\bar{X}=4.27$) และความร่วมมือและความเข้าใจ เพื่อให้การนำแผนการปฏิรูปไปปฏิบัติมีโอกาสบังเกิดผลสำเร็จสูงขึ้น ($\bar{X}=4.10$) ตามลำดับ

การพัฒนาองค์กรแห่งการเรียนรู้เชิงพุทธ เน้นความสำคัญที่ การจัดตั้งและพัฒนา ศักยภาพหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล ($\bar{X}=4.15$) รองลงมา คือ การพัฒนาวัดให้เป็น ศูนย์กลางชุมชน เพื่อการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนและแนวทางปฏิบัติ ($\bar{X}=4.13$) และการมีระบบเครือข่ายของคณะสงฆ์ไทยและเครือข่ายสังคมพระพุทธศาสนาออนไลน์ ($\bar{X}=3.94$)

การพัฒนาองค์กรแห่งการเรียนรู้เชิงพุทธ เน้นความสำคัญที่ การจัดตั้งและพัฒนา ศักยภาพหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล ($\bar{X}=4.15$) รองลงมาคือการพัฒนาวัดให้เป็น ศูนย์กลางชุมชน เพื่อการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนและแนวทางปฏิบัติ ($\bar{X}=4.13$) และการมีระบบเครือข่ายของคณะสงฆ์ไทยและเครือข่ายสังคมพระพุทธศาสนาออนไลน์ ($\bar{X}=3.94$)

ด้านทรัพยากรในการขับเคลื่อนกิจการพระพุทธศาสนา เน้นที่ การจัดทำมาตรฐาน บุคลากรผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา ($\bar{X}=4.46$) รองลงมาคือ เครื่องมือหรือวิธีการใช้ในการ ปรับปรุงการเผยแผ่ ทำความเข้าใจง่ายและมีประโยชน์ ($\bar{X}=4.19$) และการมีการวางแผน ด้านนโยบายการเผยแผ่ตามระดับหน่วยงานและบริบทของพื้นที่แต่ละแห่ง ($\bar{X}=3.99$)

3. กระบวนการขับเคลื่อนการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาด้านการเผยแผ่ของ พระสงฆ์จังหวัดชัยนาท

การขับเคลื่อนการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาด้านการเผยแผ่ของพระสงฆ์จังหวัดชัยนาท ต้องมีการบริหารจัดการเชิงคุณภาพ 4 ขั้นตอน คือ 1) มีการวางแผนการเผยแผ่ในระดับจังหวัด 2) การปฏิบัติตามแผนที่วางไว้ 3) มีการตรวจสอบ ติดตาม การปฏิบัติงานทุกระยะ 4) ปรับปรุงแก้ไข การปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง โดยมีแผนงาน ดังนี้

1) ด้านการสร้างความมั่นคงด้านพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย (1) สร้างพระสงฆ์ต้นแบบ (2) เพิ่มศักยภาพพระสงฆ์ (3) สร้างศาสนาทายาท ส่งบุตรหลานเข้ามาบวช

2) ด้านการยกระดับกระบวนการบริหารจัดการภายใน ประกอบด้วย (1) สร้างเครือข่าย การดำเนินงานเผยแผ่ (2) เพิ่มรูปแบบการเผยแพร່ทางสื่อออนไลน์

3) ด้านการพัฒนาองค์กรแห่งการเรียนรู้เชิงพุทธ ประกอบด้วย (1) สร้างวิทยากรด้านศาสนพิธีในชุมชน (2) ส่งเสริมให้วัดเป็นแหล่งเรียนรู้กิจกรรมและประเพณีท้องถิ่น

4) ด้านทรัพยากรในการขับเคลื่อนกิจการพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย (1) เสริมสร้างวัดให้มีสื่อเทคโนโลยีที่ทันสมัย (2) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมเครือข่ายในท้องถิ่น (3) ส่งเสริมการอบรมพระนักเทศน์ต้นแบบ

อภิปรายผลการวิจัย

ด้านการสร้างความมั่นคงด้านพระพุทธศาสนา พระสงฆ์จังหวัดชัยนาท ให้ความสำคัญกับการขับเคลื่อนด้านการเผยแผ่ ในระดับมาก โดยเน้นที่ การจัดหน่วยงานรองรับ สนับสนุน การจัดกิจกรรม เพื่อการเผยแผ่ มีหลักเกณฑ์การวางแผนกำลังคน การพัฒนาบุคลากร ให้มีความรู้ ทักษะ ประสบการณ์ กำหนดแผนงานที่ชัดเจน ง่ายในการปฏิบัติ มีการตรวจสอบและควบคุมความก้าวหน้า ส่งเสริมให้ประชาชนเข้าวัดปฏิบัติธรรม หรือมุ่งเน้นสืบสานวัฒนธรรมไทยที่ได้รับอิทธิพลมาจากหลักพระพุทธศาสนา การเผยแผ่ต้องเข้าถึงพุทธศาสนิกชนและช่วยเหลือสังคม เป็นที่พึ่งให้กับสังคมได้ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของสรายุทธ์ เศรษฐขจรและคณะ (2559) ได้วิจัยเรื่องรูปแบบการบริหารงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ของคณะสงฆ์ภาค 12 ซึ่งพบว่า งานเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ของคณะสงฆ์ ภาค 12 ควรประกอบด้วย การอบรมจริยธรรมนักเรียนข้าราชการและประชาชน การบรรพชาสามเณรฤดูร้อน การสงเคราะห์พุทธมามกะผู้เยาว์ การเผยแผ่ทางสื่อสารมวลชน การพัฒนาศักยภาพของวัดด้านกระบวนการบริหารงาน และพระมหาอำนาจ อัจฉริยเมธีและคณะ (2563) ได้วิจัยเรื่องการพัฒนาการเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุขโดยพระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี รวมถึงพระเทพสิงหราชจารย์ (2562) วิจัยเรื่อง การพัฒนากลไกการขับเคลื่อน

โครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 ของคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่

ด้านการยกระดับกระบวนการบริหารจัดการภายใน มีความสำคัญอยู่ในระดับมาก โดยเน้นการเตรียมความพร้อมของบุคลากรเพื่อการเผยแผ่ กระตุ้นให้ประชาชนและข้าราชการตระหนักรู้ถึงปัญหาการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนที่ไม่สามารถนำไปปฏิบัติ เปิดโอกาสให้กลุ่มต่าง ๆ จากภายในและภายนอกมีส่วนช่วยในการกำกับ ติดตามและประเมินผลการเผยแผ่ ทั้งเรื่องหลักคำสอน วิธีการสอน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระอำนวยการมหอกเมฆ (2552) ได้วิจัยเรื่องกลยุทธ์การบริหารวัดในพระพุทธศาสนาสำหรับเจ้าอาวาสวัดราษฎร์ในเขตเหนือภาค 4 ซึ่ง พบว่า เจ้าอาวาสมีการปฏิบัติหน้าที่ดีมาก ชื่อสัตย์สุจริต บริหารวัดโปร่งใส ประหยัด คุ่มค่า และการทำงานเป็นทีม และสอดคล้องกับพระครูอาทรวิจิตรกิจและคณะ (2563) ได้วิจัยเรื่อง การจัดการหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลในจังหวัดกำแพงเพชร รวมถึงพระมหาจินตวัฒน์ จารุวฑฒโนและคณะ (2563) ได้วิจัยเรื่อง รูปแบบการบริหารวัดสร้างสุขด้วยกิจกรรม 5 ส จังหวัดสิงห์บุรี รวมถึง พระครูวิจิตรธรรมวิภาส วิจัยเรื่อง การพัฒนาการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของสำนักปฏิบัติธรรม ประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และพระครูสุกิจจานุรักษ์ (2562) เรื่อง การส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในจังหวัดสุพรรณบุรี

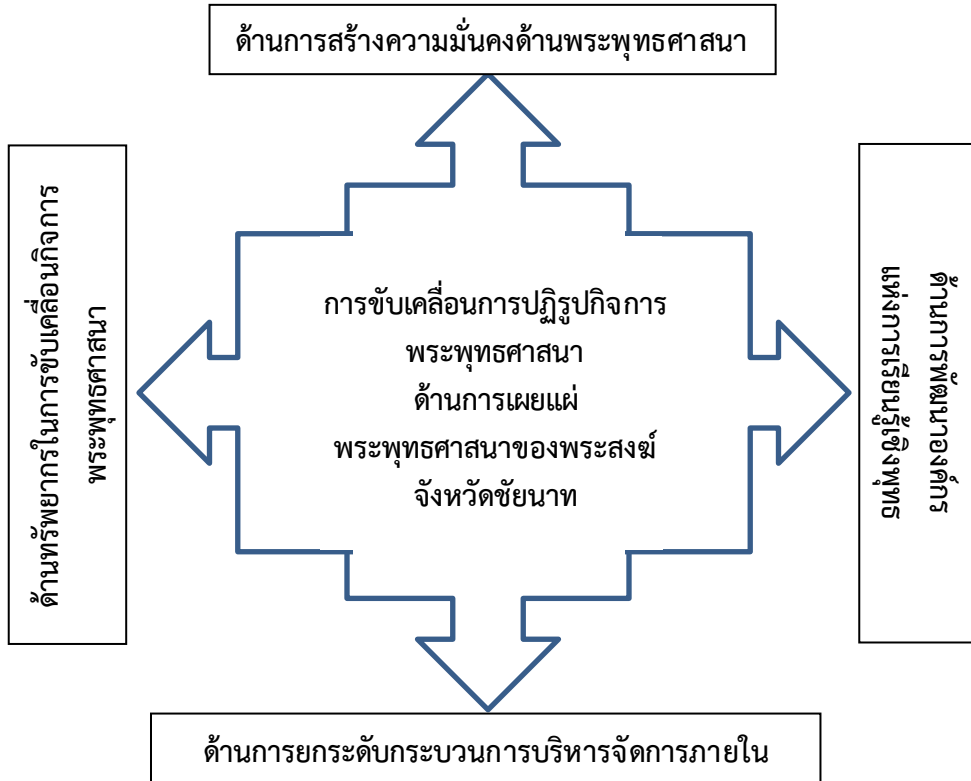
ด้านการพัฒนาองค์กรแห่งการเรียนรู้เชิงพุทธ มีความสำคัญอยู่ในระดับมาก เพราะ พระสงฆ์จังหวัดชัยนาท มีระบบเครือข่ายของพระสงฆ์ไทยและเครือข่ายสังฆมณฑลพระพุทธศาสนาออนไลน์ ได้จัดตั้งและพัฒนาศักยภาพหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชน เพื่อการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนและแนวทางปฏิบัติ ส่งเสริม สนับสนุน และจัดตั้งเครือข่ายการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทุกภาคส่วน ทั้งชุมชนหน่วยงานที่อยู่ในพื้นที่ เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ ที่จะต้องปรับรูปแบบการบริหารให้รองรับกับการเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ทั้งการบริหารคณะสงฆ์ ในวัด ความเป็นอยู่ที่เป็นต้นแบบการเอื้ออำนวยความสะดวกต่าง ๆ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระปลัดวรเมศวรรณาควโร (2560) ได้วิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาการบริหารจัดการวัดที่ดีในจังหวัดชัยนาท งานวิจัยของพระครูวิสุทธิสัทธาภิวัฒน์และคณะ (2563) การขับเคลื่อนแผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาด้านการปกครองของคณะสงฆ์จังหวัดสระบุรี และงานวิจัยของพระสมุห์สมชาย สิริสมปนโน (2563) เรื่อง การปลูกฝังเยาวชนให้มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ของคณะสงฆ์จังหวัดสระบุรี ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการปลูกฝังเยาวชนให้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา มี 4 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบการสร้างพระสงฆ์ต้นแบบที่มีความรู้ความสามารถ เข้าใจและเข้าถึงพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง รูปแบบการสร้างและพัฒนาเยาวชนสู่การเป็นนักพูดดี คิดดี ทำดี รูปแบบการสร้างและพัฒนา

เยาวชนสู่ความเป็นเยาวชนอย่างสมบูรณ์แบบ และรูปแบบการสร้างและพัฒนาเยาวชนพุทธ มามาก และสอดคล้องกับพระมหาคำพันธุ รัตนโชโยและคณะ (2563) ได้วิจัยเรื่อง การ พัฒนาศักยภาพของพระสงฆ์ในการเสริมสร้างสัมมาชีพแก่ประชาชนในจังหวัดราชบุรี รวมถึงกฤษฎา แซ่หลี่ (2562) วิจัยเรื่อง รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมสำหรับ วิทยุรุ่นใหม่ ตามหลักพุทธธรรม ผ่านกลไกการขับเคลื่อนโครงการคลินิกคุณธรรม ของพระธรรมวิทยากร รวมถึงพระครูสังฆรักษ์ปัญญาพล ปณญาพโลและคณะ (2562) วิจัยเรื่องกลไกการพัฒนาศักยภาพในการปฏิบัติงานของพระวินยาธิการ จังหวัด พระนครศรีอยุธยา

ด้านทรัพยากรในการขับเคลื่อนกิจการพระพุทธศาสนา มีความสำคัญอยู่ในระดับ มาก เพราะสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดจัดทำมาตรฐานบุคลากรผู้เผยแผ่ พระพุทธศาสนา เครื่องมือหรือวิธีการใช้ในการปรับปรุงการเผยแผ่ ทำความเข้าใจง่ายและมี ประโยชน์ หลักคำสอนก็ต้องสามารถเปลี่ยนไปตามสถานการณ์โดยไม่ยึดติดกับรูปแบบ เดิมแต่ต้องประยุกต์ให้เหมาะกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระครูโฆสิตสังฆพิทักษ์ (2560) ได้วิจัยเรื่องกลยุทธ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของ พระสงฆ์ไทยในสังคมปัจจุบัน พบว่า การใช้วิธีการแบบสื่อสมัยใหม่ประยุกต์พุทธวิธีการใน การเผยแผ่ให้เป็นการเผยแผ่ แบบเชิงรุก คือ การเข้าใจและเข้าถึงด้วยการใช้สื่อออนไลน์ที่ ทันสมัย การเผยแผ่ที่ประยุกต์เข้ากับสังคม ที่มีความหลากหลายแตกต่างกันได้ ซึ่ง สอดคล้องกับเกียรติศักดิ์ สุขเหลือง (2561) วิจัยเรื่องกลยุทธ์การบริหารองค์กรสงฆ์ที่ เข้มแข็งในยุคโลกาภิวัตน์ และสอดคล้องกับพระเฉลิมพล อชิโต (2562) วิจัยเรื่องภาวะ ผู้นำในการปกครองคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการ อำเภอบางบาล จังหวัด พระนครศรีอยุธยา พบว่า กลยุทธ์การบริหารองค์กรสงฆ์ที่เข้มแข็งในยุคโลกาภิวัตน์ มี 8 กลยุทธ์ คือ 1) กลยุทธ์การจัดการแหล่งงบประมาณสนับสนุน 2) กลยุทธ์การเสริมสร้าง ความรัก ความสามัคคีแก่พุทธบริษัท 3) กลยุทธ์การฟื้นฟูประเพณีอันดีงามให้คงไว้ 4) กล ยุทธ์การนำหลักธรรมสู่การปฏิบัติให้มากขึ้น 5) กลยุทธ์การสร้างศาสนทายาทที่เข้มแข็ง 6) กลยุทธ์การสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้องค์กร 7) กลยุทธ์การพัฒนาระบบเทคโนโลยีที่ ทันสมัย 8) กลยุทธ์การเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน และสอดคล้องกับพระครูพิศิษฐ์ ปรชานาถ และคณะ (2563) วิจัยเรื่อง การพัฒนาการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ ในการ พัฒนาชุมชนตามแนววิถีพุทธในจังหวัดสมุทรสงคราม รวมถึงพระอุดมสิทธินายก วิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการเสริมสร้างสุขภาวะและเครือข่ายทางสังคม เพื่อลดเหล้า บุหรี่เชิงพุทธบูรณาการในจังหวัดนนทบุรี

องค์ความรู้จากการวิจัย

ภาพที่ 1 องค์ความรู้จากการวิจัย
ที่มา: พระธงชัย ธมมวโร (2563)

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง “การขับเคลื่อนการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาด้านการเผยแผ่ของพระสงฆ์จังหวัดชัยนาท” มีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติดังต่อไปนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. คณะสงฆ์จังหวัดควรกำหนดนโยบาย

1.1 ด้านการสร้างความมั่นคงด้านพระพุทธศาสนา ด้วยการควรสร้างศาสนทายาท โดยจัดโครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อนประจำวัด จัดกิจกรรมปฏิบัติธรรม จัดอบรมเยาวชน และประชาชนทั่วไป

1.2. ยกระดับกระบวนการบริหารจัดการภายในวัด ทุกวัด รวมถึงการสร้างเครือข่ายกับหน่วยงานต่าง ๆ เปลี่ยนรูปแบบการเผยแผ่ เพิ่มช่องทางในการเผยแผ่ โดยการ

ใช้สื่อเป็นช่องทางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มากขึ้น เนื้อหาคำสอน ต้องประยุกต์ให้เข้ากับปัจจุบัน

1.3. พัฒนาองค์กรแห่งการเรียนรู้เชิงพุทธในวัด พระสงฆ์ควรจัดศาสนสถานภายในวัด เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ด้านคนและด้านความรู้ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เป็นที่เอื้อต่อการจัดกิจกรรม วัฒนธรรมท้องถิ่น หรือพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น รวบรวมความเป็นมาของท้องถิ่นให้เป็นแหล่งเรียนรู้ เป็นแหล่งสะสมพืชสมุนไพรในท้องถิ่น

1.4. ส่งเสริมการจัดทรัพยากรในการขับเคลื่อนกิจการพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ควรสร้าง ศาสนทายาท ในการเผยแผ่ โดยการสร้างพระนักเทศน์ต้นแบบ สนับสนุนการใช้สื่อเทคโนโลยีต่างๆ การสื่อสารออนไลน์ เพื่อการเผยแผ่ของพระสงฆ์

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

1. วัดทุกวัด ควรสร้างความมั่นคงด้านพระพุทธศาสนา โดยการจัดบรรพชา สามเณรภาคฤดูร้อนประจำวัด จัดการเรียนศาสนาโดยไม่ต้องบวชพระ ส่งเสริมให้มีกิจกรรมการทำบุญทุกวันพระ 15 ค่ำ ถ้าใครไปทำบุญไม่ถึงเป็นวันลา วันขาด จัดสถานที่ปฏิบัติธรรมในหน่วยงาน ในโรงเรียนจัดให้มีห้องฉายวิดีโอที่ศรัทธาเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ส่งเสริมให้ผู้ปกครองส่งบุตรหลานเข้ามาบวช เพื่อลดค่าใช้จ่ายในการเรียนฟรีทางโลกควบคู่ไปกับการเรียนทางธรรม

2. วัดทุกวัดต้องทำการยกระดับการบริหารจัดการภายในวัด ร่วมมือกันในการสร้างเครือข่ายหน่วยงานต่าง ๆ ในท้องถิ่นให้สามารถสนับสนุนซึ่งกันและกัน และเปลี่ยนรูปแบบการเผยแผ่ เพิ่มช่องทางในการเผยแผ่ โดยการใช้สื่อเป็นช่องทางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มากขึ้น เนื้อหาคำสอน ต้องประยุกต์ให้เข้ากับปัจจุบัน มีเนื้อหาสาระธรรมที่นำเสนอต่อพุทธบริษัทตามสถานการณ์และสถานที่ต่างๆ มีวิธีการในการเผยแผ่พระสงฆ์นักเผยแผ่มีความสามารถในการปรับใช้การเผยแผ่ต้องไม่ยึดติดกับรูปแบบเดิม

3. วัดทุกวัด ควรทำการพัฒนาองค์กรแห่งการเรียนรู้เชิงพุทธ โดยการจัดวัดและศาสนสถานภายในวัดเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ด้านคนและด้านความรู้ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา มีการจัดกิจกรรม วัฒนธรรมท้องถิ่น หรือพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น ส่งเสริมให้พระสงฆ์มีความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อให้สามารถเป็นที่ปรึกษาหรือให้คำแนะนำ จัดอบรมวิทยากรเพื่อการประกอบพิธีทางศาสนา เปิดอบรมผู้สูงอายุที่อยู่กับบ้านไม่มีงานทำให้มาเรียนรู้การประกอบพิธีทางศาสนา

4. วัดทุกวัดควรจัดทำทรัพยากรในการขับเคลื่อนกิจการพระพุทธศาสนา ส่งเสริมกิจกรรมปฏิบัติธรรม จัดอบรมเยาวชน และประชาชนทั่วไป ศาสนบุคคลที่ทำให้ประชาชนมีความมั่นคงในพระพุทธศาสนา และปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนาได้ สื่อเทคโนโลยีต่างๆ การสื่อสารออนไลน์

ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. เรื่อง กระบวนการยกระดับการบริหารจัดการพระสงฆ์เพื่อส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
2. เรื่อง การบริหารจัดการเครือข่ายการบริหารจัดการการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์
- 3 เรื่อง การขับเคลื่อนการบริหารจัดการเครือข่ายการบริหาร จัดการ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์

เอกสารอ้างอิง

- กรกต ชาบัณทิต. (2562). การกำหนดยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตไทยสู่ประชาคมอาเซียน. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 8(1), 238-252.
- กฤษฎา แซ่หลี. (2562). รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมสำหรับวัยรุ่นไทยยุคใหม่ ตามหลักพุทธธรรม ผ่านกลไกการขับเคลื่อนโครงการคลินิกคุณธรรม ของพระธรรมวิเทศกร (รายงานผลการวิจัย). พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์.
- เกียรติศักดิ์ สุขเหลือง. (2561). กลยุทธ์การบริหารองค์กรสงฆ์ที่เข้มแข็งในยุคโลกาภิวัตน์ (รายงานผลการวิจัย). พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์.
- พระครูโฆสิตสังฆพิทักษ์. (2560). กลยุทธ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทยในสังคมปัจจุบัน. *วารสารวิชาการธรรมทรรคน์*, 17(3), 211.
- พระครูพิศิษฐ์ กระจานนาคและคณะ. (2563). การพัฒนาการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ ในการพัฒนาชุมชนตามแนววิถีพุทธในจังหวัดสมุทรสงคราม (ดุสิตนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูวิจิตรธรรมวิภาช. (2562). การพัฒนาการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของสำนักปฏิบัติธรรม ประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูวิสุทธิสีลาภิวัฒน์ และคณะ. (2563). การขับเคลื่อนแผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาด้านการปกครองของคณะสงฆ์จังหวัดสระบุรี (ดุสิตนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระครูสังฆรักษ์ปัญญาพล ปณฺญาพโลและคณะ. (2562). *กลไกการพัฒนาศักยภาพในการปฏิบัติงานของพระวินยาธิการ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูสุกิจจานุรักษ์. (2562). *การส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในจังหวัดสุพรรณบุรี* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูอาทรวิจิตรกิจและคณะ. (2563). *การจัดการหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลในจังหวัดกำแพงเพชร* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเทพสิงหราชจารย์. (2562). *การพัฒนากลไกการขับเคลื่อนโครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 ของคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธงชัย ธมฺมวโร. (2563). *การขับเคลื่อนการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์จังหวัดชัยนาท* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระปลัดธรรมเศรษฐ์ นาควโร. (2560). *รูปแบบการพัฒนาการบริหารจัดการวัดที่ดีในจังหวัดชัยนาท* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเฉลิมพล อชิโต. (2562). *ภาวะผู้นำในการปกครองคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการ อำเภอบางบาลจังหวัด พระนครศรีอยุธยา*. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 8(1), 84-95.
- พระมหาคำพันธ์ รัตนโชโยและคณะ. (2563). *การพัฒนาบทบาทของพระสงฆ์ในการเสริมสร้างสัมมาชีพแก่ประชาชนในจังหวัดราชบุรี* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาจันทวัฒน์ จารุจฺจวมโนและคณะ. (2563). *รูปแบบการบริหารวัดสร้างสุขด้วยกิจกรรม 5 ส จังหวัดสิงห์บุรี* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระมหาอำนาจ อัจฉริยเมธีและคณะ. (2563). *การพัฒนาการเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุขโดยพระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชาธรรมณี. (2560). แผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา 2560-2564 การนำนโยบายสู่การปฏิบัติ. *โพสต์ทูเดย์ ธรรมะ*, สืบค้น 17 กันยายน 2560, จาก <https://www.posttoday.com/dhamma/513945/>
- _____. (2561). การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา. *โพสต์ทูเดย์ ธรรมะ*. สืบค้น 15 ตุลาคม 2561, จาก <https://www.posttoday.com/dhamma/513959/>
- พระสมุห์สมชาย สิริสมปนโน. (2563). การปลูกฝังเยาวชนให้มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์จังหวัดสระบุรี. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 8(1), 211.
- พระอำนาจ หมอกเมฆ. (2552). *กลยุทธ์การบริหารวัดในพระพุทธศาสนาสำหรับเจ้าอาวาสวัดราษฎร์ในเขต ภาค 4* (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารอุดมศึกษา). นครสวรรค์: มหาวิทยาลัยภาคกลาง.
- พระอุดมสิทธินายก. (2562). การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการเสริมสร้างสุขภาวะและเครือข่ายทางสังคม เพื่อลดเหล้าบุหรี่เชิงพุทธบูรณาการในจังหวัดนนทบุรี. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 8(4), 1-16.
- สรายุทธ์ เศรษฐขจรและคณะ. (2559). *รูปแบบการบริหารงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ของคณะสงฆ์ภาค 12* (รายงานการวิจัย). ปทุมธานี: มหาวิทยาลัยปทุมธานี.
- สุรพศ ทวีศักดิ์. (2553). *การใช้กลไกของรัฐในการเผยแผ่ศีลธรรมทางศาสนา*. สืบค้น 14 พฤษภาคม 2553, จาก <https://prachatai.com/journal/2010/05/29440/>